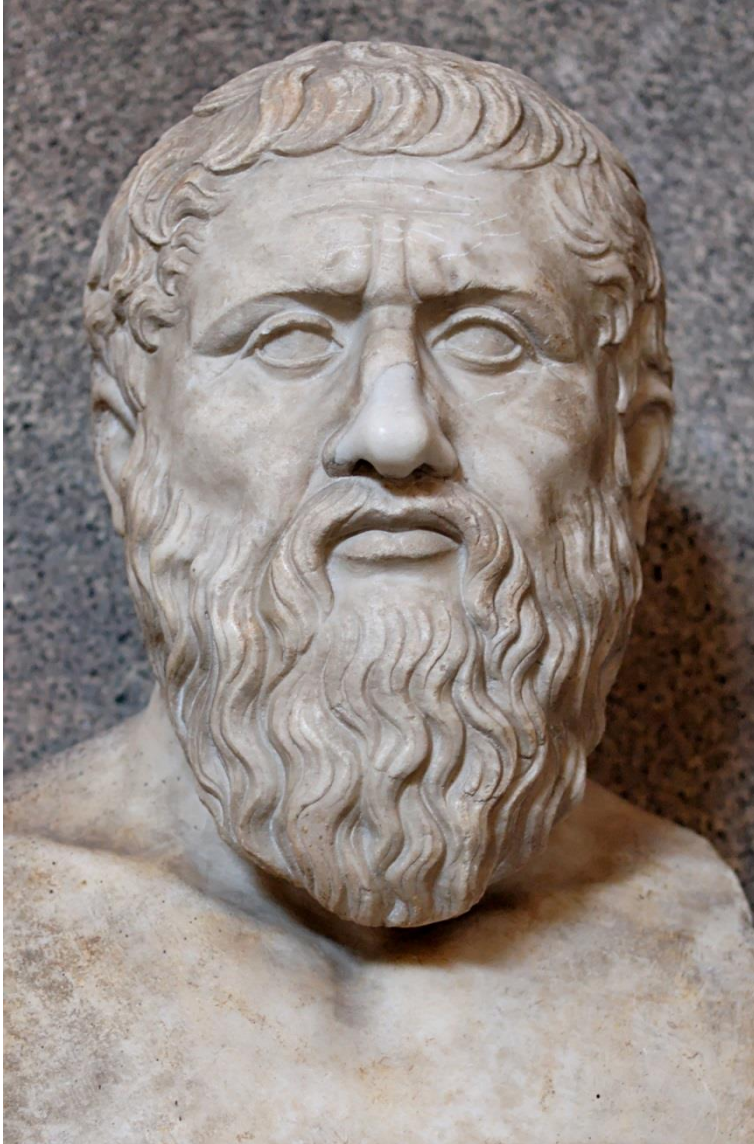

Plato (428/427 – 348/347 voor Chr.)

Inleiding

Plaats in de Canon

Plato krijgt een plaats binnen de pedagogische canon voor de christelijke leraar omdat hij een grote invloed heeft gehad op het latere christelijke denken en de christelijke pedagogiek. Hij zocht er als filosoof en pedagoog naar om zijn leerlingen op te voeden tot de kennis van het ware, het goede en het schone. Hij zocht naar de hoogste kennis of wijsheid en hierin heeft de christelijke traditie iets herkend van een zoeken naar God. Plato was tevens één van de eerste denkers die nadacht over

opvoeding en onderwijs. Hij had een Akademie opgericht in Athene en zijn leerlingen konden hier een uitgebreid onderwijsprogramma volgen.

Actualiteit

Plato heeft aan actualiteit nog niets ingeboet. Binnen de huidige cultuur ligt er een groot accent op realistisch onderwijs waarbij de leerling wordt voorbereid op zijn functioneren binnen de moderne samenleving. Plato was zeker niet tegen onderwijs als voorbereiding op de maatschappij van zijn dagen, maar zijn onderwijs stond wel in een boven-realistisch licht. Het diende in het onderwijs om hogere dingen te gaan dan de alledaagse samenleving alleen.

Kernthema

De kernthematiek van Plato's pedagogiek is de visie op leren als een groeien tot het licht. Leren is een weg van innerlijk weten die de leerling moet gaan met behulp van de leermeester of pedagoog.

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar Plato's levensgeschiedenis (paragraaf 1) en naar zijn betekenis (paragraaf 2). Daarna bieden we uit zijn oeuvre een aantal bronnen aan die we vergezeld laten gaan van een aantal vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. We beginnen met een kennismakingstekst (paragraaf 3), vervolgen met een verdiepende tekst (paragraaf 4) en eindigen met een verbredende tekst (paragraaf 5). Tenslotte kijken we naar het gesprek dat door andere pedagogen met Plato is of wordt gevoerd (paragraaf 6) en we besluiten met wat literatuursuggesties voor wie meer van of over Plato wil lezen (paragraaf 7).

1. Korte biografie

Jeugd en studie

Plato werd in 428 of 427 voor Christus geboren te Athene. Zijn vader was Ariston en zijn moeder heette Periktione. Zij noemden hun zoon Aristokles; hij is echter niet bekend geworden onder deze naam, maar onder zijn bijnaam 'Plato': 'de breedgeschouderde'.

Hij stamde uit een voornaam, aristocratische en welgestelde familie. Verschillende leden van zijn familie bekleedde ambten ten tijde van de anti-democratische periode van Athene. Toen de democratie het ging winnen, taande hun invloed. De familie kwam zelfs in een verdacht licht te staan. Binnen deze politiek gevoelige omgeving kreeg Plato zijn opleiding. Zijn belangrijkste leermeester was de retor en sofist Cratylus. In het onderwijs te Athene speelden grote retoren en sofisten een dominante rol. Zij dienden de jeugd op te leiden tot het politieke ambt binnen de democratie. Welsprekendheid was hierbij een machtsmiddel. De retor leert je de kneepjes van het

spreken en de sofist leert je om met de taal te manipuleren ten bate van de macht (we gebruiken nog steeds het woord 'sofist' voor iemand die een ander met woorden manipuleert!).

Vanuit zijn anti-democratische achtergrond stond Plato als leerling sceptisch tegenover dit carrière-gerichte onderwijs van zijn leermeester Cratylus van Athene. Volgens Cratylus was de betekenis van woorden onvast en voortdurend aan verandering onderhevig. Daarom kon en mocht je ook te eigen bate spelen met de betekenis van woorden. Zijn achterliggende gedachte was dat de mens de werkelijkheid niet echt kon kennen. Cratylus beleed een vorm van agnosticisme of niet-weten. Plato kon met Cratylus' onderwijs niet uit de voeten. Hij zocht naar echte en ware kennis.

Hij vond pas rond zijn twintigste levensjaar een spoor van deze echte waarheid. Dat gebeurde toen hij tegen een filosoof aanliep die rondwandelde op de markt van Athene en die de mensen vragen stelde over de wezenlijke dingen van het leven. Socrates was zijn naam. Socrates had niets van de gebekte sofist en de snelle retor. Hij was nederig en gebogen van gestalte. Maar toen Plato hem ontmoette, voelde en wist hij meteen dat hij hier een leraar der waarheid had ontdekt. Socrates deed hem de wereld van de geest zien, de innerlijke wereld. Het ging Socrates om de waarheid, los van eventueel maatschappelijk succes.

Socrates was de zoon van een verloskundige, Xantippe, en hij zag de filosofie ook als een vorm van verloskunde of *majeutiek*: de filosoof verlost de mensen tot inzicht. De filosoof is hierbij in feite pedagoog: de leraar die zijn leerling tot inzicht brengt. Dit inzicht is geen werkelijk nieuwe kennis maar het is een ontwaken van reeds aanwezige kennis. Deze kennis is ten diepste van een hogere, goddelijke oorsprong: wij her-inneren ons deze kennis.

De Atheense machthebbers zagen Socrates echter als een gevaar voor de gevestigde orde en als een bederver van de jeugd. Daarom namen ze hem gevangen en veroordeelden hem in een schertsproces tot de dood in het jaar 399 voor Chr. Zijn leerling Plato moest vluchten voor zijn leven.

Reizen als vlucht

Plato maakte van de nood een deugd: hij reisde rond door de mediterrane wereld van zijn dagen en zocht overal naar werkelijke kennis. Hij leerde de filosofenscholen van de Pythagoreeërs (leerlingen van Pythagoras) en de Eleaten (natuurfilosofen uit Elea) kennen en reisde tot in Egypte in de vroege jaren tachtig van de vierde eeuw. Uiteindelijk kwam hij aan het hof van koning Dionysius I van Syracuse op het eiland Sicilië terecht. Hij werd de leermeester van Dionysius de Jongere. Plato onderwees zijn leerling in de geest van Socrates. Dionysius was echter niet van Plato's innerlijk gerichte onderwijs gediend. Toen Plato zich bovendien verzette tegen de tirannieke behandeling die vader Dionysius aan zijn zoon gaf, moest hij weer vluchten voor zijn leven. Uiteindelijk keerde hij na vele omzwervingen terug naar Athene. Hier waaide inmiddels een andere wind en Plato vestigde zich er definitief.

Akademie

in 387 voor Chr. stichtte Plato in Athene zijn Akademie. Aan deze Akademie heeft hij zijn onderwijsideaal vormgegeven en hier heeft hij tot aan zijn dood in 348 of 347 voor Chr. gewerkt. Hij ging toen eenmaal Dionysius de Jongere aan de macht was weer reizen naar Sicilië om, nu het daar veiliger was, zijn oude onderwijsideaal alsnog vorm te geven.

Laatste levensjaren

Uiteindelijk hebben deze uitputtende reizen, te samen met zijn drukke werk aan de Akademie, hem uitgeput. Hij werd rond zijn zeventigste jaar ziek maar herstelde hiervan en kon nog meer dan tien jaar zijn werk voortzetten. Uiteindelijk is hij rond zijn 81e levensjaar overleden. Zijn neef Speusippus volgde hem op als hoofd van de Akademie. Volgens Dionysius de Jongere had Plato tachtig talenten: één ervan was zijn pedagogische talent.¹

2. Betekenis

Plato heeft een brede bijdrage geleverd aan het wijsgerige en pedagogisch debat van zijn tijd. Laten we naar deze twee aspecten achtereenvolgens kijken:

Filosofie

De filosofie was in de tijd van Plato nog maar kort aan zijn ontwikkelingsgang begonnen. In de millennia daarvoor dacht men mythisch: de werkelijkheid werd verstaan in het licht van godenverhalen aangaande de schepping, het kwaad, het leven en het hiernamaals. Tevens was er in die oude tijden de godsdienst van het oude Israël die haaks stond op de mythen van de oude volkeren: er is slechts één God die de zon, maan en sterren schept als dingen en niet als goden. De filosofische denkwijze vormde een breukpunt ten aanzien van de mythische én de Israëlitische godsdienst. De filosofen gingen zoeken naar rationele, abstracte principes ter verklaring van de werkelijkheid. De goddelijke dimensie werd hier langzamerhand vervangen door de rationeel-menselijke dimensie. De eerste filosofen waren natuurfilosofen. Zij onderscheidden de 'vier elementen' (Athenagoras), de 'atomen' (Demokritos) of 'het altoos vlietende' (Herakleitos). In de tijd van Plato ontstond ook de politieke filosofie van de sofisten. Zij zochten in de filosofie - en vooral in de retorica - een middel tot machtsverwerving.

Te midden van deze filosofische stromingen ontstond een geheel nieuwe filosofie. De grondlegger daarvan was Socrates, de leermeester van Plato. Hij bracht de filosofie terug bij het wezen der dingen en het wezen van de mens. In zekere zin wendde de filosofie zich hier op een rationele wijze tot de religieuze werkelijkheid. De filosoof werd weer een zoeker van het hogere of het goddelijke. Plato is in dit licht als 'de filosoof van het transcendent' ('transcendere' = "overstijgen", letterlijk 'de trap op gaan')². Plato bouwde de mondelinge filosofie van Socrates (Socrates liet in het geheel geen teksten na) uit tot een allesomvattende filosofie. De kern daarvan wordt gevormd door de overtuiging dat de gehele werkelijkheid een driedeling kent van laag naar midden naar hoog. Op het onderste niveau bevindt zich de eindeloze chaos van de zienlijke, materiële dingen: het lichamelijke zijn. Op het middenniveau bevindt zich het meer algemene niveau van de woorden die we voor de dingen hebben, waarmee we de chaos ordenen. Op het hoogste niveau bevinden zich de platoonse 'ideeën': de oervormen van alle dingen. De hoogste drie ideeën zijn het ware, het goede en het

¹ Gebaseerd op: C.J. de Vogel, *Plato. Filosoof van het transcendent*, Bussum, 1983 (1974).

² De aanduiding 'filosoof van het transcendent' is van C.J. de Vogel en komt tot uitdrukking in de titel van haar boek. Zie C.J. de Vogel, *a.w.*

schone. Ze verenigen zich in het Ene, dat een soort rationele godheid is. De ziel kan dit hoogste Ene kennen: zij is er als de hoogste rede op aangelegd en verlangt er naar dit te kennen. Binnen heel de werkelijkheid is een streving van laag naar hoog. Ook maatschappelijk tekent zich dit af: onderaan staan de slaven en handwerkers, in het midden de soldaten en bovenaan de denkers met als pendant van het Ene de filosoof-koning.³

Pedagogiek

De pedagogiek van Plato is geheel en al congruent met zijn filosofie. Plato is niet alleen filosoof maar ook pedagoog van het transcendente. De pedagoog is degene die de leerling tegemoet treedt op het laagste niveau van kennen waar ieder mens van nature vertoeft. Dit is het kennen van de chaos van de werkelijkheid in al zijn eindeloze geschakeerdheid. Ieder mens neemt het voortsnellende gebeuren waar in al zijn chaos en werveling, als de bladeren die in de herfst van de bomen waaien. De pedagoog buigt zich neer naar de leerling en neemt hem bij de hand. Hij leidt hem de trap op, naar de hogere werkelijkheid. Het de trap opgaan is letterlijk het volgen van de leermeester ofwel de verlossende werking van de verloskundige. Op dit middenniveau leert de leerling de geestelijke werkelijkheid kennen. Hij ontdekt dat de geest door middel van denkbeelden en woorden de chaos van de wereld ordent. De leerling wordt opgevoed tot de deugd van de moed. In feite onthult de pedagoog hier niet iets nieuws aan de leerling maar hij schudt iets wakker in hem dat op de bodem van zijn ziel reeds lag te sluimeren. Plato veronderstelt hier een voorgegeven, innerlijk weten, dat als Doornroosje wakker moet worden geschud.

Uiteindelijk komt de leerling boven aan de trap. Hij komt dan bij de hoogste dingen ofwel de echte werkelijkheid. Hier wordt hem het echte inzicht geopend. Hij ziet nu de werkelijkheid in haar transcendente licht. Dit is de wereld van het rijk der Ideeën, de oervormen waarin de dingen zich manifesteren. De leerling aanschouwt het ware, het goed en het schone en die drie komen samen in de aanschouwing van het Ene ofwel het Hoogste Zijnde.

Het is der taak van de leerling, wanneer hij eenmaal op dit niveau is gekomen, om zelf leermeester te worden en anderen in te wijden in deze kennis. Aldus ontstaat er een traditie van inwijding in de ware kennis. Vaak zal dit alles gepaard gaan met onbegrip omdat veel mensen dit innerlijke weten niet willen kennen en zich beperken tot het materiële kennen.

Het onderwijs-curriculum van Plato's Academie was volgens deze driedeling opgebouwd.

Op het lagere niveau was het onderwijs gericht op 'gymnastiek' (waarmee bedoeld wordt het geheel van basale lichamelijke oefening zoals handwerk en sport) en 'muziek' (waarmee bedoeld wordt het gebied waarin lichaam met geest wordt verbonden, zoals dat in de muziek ook letterlijk gebeurt: denk hier aan schrijven, lezen en rekenen, poëzie en literatuur).

Op het middenniveau werden vakken als meetkunde, sterrenkunde en harmonieleer onderwezen. Hier ging het al meer en meer om de loutere geest en het rationele denken op zich.

³ Gebaseerd op: W. Aalders, *Plato en het christendom. Over het Griekse, het christelijke en het ideologische denken*, Den Haag, 1984; A.P. Bos, *Geboeid door Plato. Het christelijk geloof gekneld door het glinsterend pantser van de Griekse filosofie*, Kampen, 1996; C.J. de Vogel, *Plato*, Bussum, 1983 (1974).

Op het hoogste niveau was het onderwijs gericht op het kennen van het gebied van de ziel. Hier vormden de vakken wiskunde (de volmaakte kennis van volmaakte vormen) en filosofie (het denken zelf) de Olympus. Wie hier schitterde en uitblonk, was er klaar voor om de hoogste taak op zich te nemen: het landsbestuur. De beste van alle leerlingen zou de filosoof-koning zijn: hij die de macht droeg als een wijze en niet als een sofist.

Het hoogste onderwijsideaal was aldus de inwijding in de wijsheid met het oog op dienstbaarheid aan de samenleving.⁴

3. Kennismakingstekst

Kader

We gaan Plato zelf beluisteren. Hieronder volgt bij wijze van kennismakingstekst de beroemde 'Allegorie van de grot'. Deze tekst staat aan de basis van zowel Plato's filosofie als pedagogiek.

Brontekst

'Stel je eens mensen voor in een soort van ondergrondse grot, met een lange toegang die openstaat naar het daglicht en langs de hele breedte van de spelonk loopt. Van jongs af zijn ze daar aan benen en hals gekluisterd, zodat ze niet van hun plaats weg kunnen. Ze kunnen alleen maar voor zich uit kijken, want de boeien maken het hun onmogelijk het hoofd naar links of rechts te draaien. En wat het licht betreft, dat krijgen zij van een vuur dat boven hen, heel in de verte en achter hun rug brandt. Tussen het vuur en de gevangenen in, in de hoogte, loopt een weg. En kijk, langs die weg is een muurtje opgetrokken, net als één van die schotten zoals marionettenkunstenaars er voor de spelers plaatsen, en waarboven ze hun poppen vertonen. Stel je voor dat er langs dat muurtje mensen lopen met allerhande voorwerpen, die boven het muurtje uitsteken. De gevangenen grotbewoners hebben én van zichzelf én van elkaar nooit iets anders te zien gekregen dan de schaduw, die door het vuur getekend wordt op de rotswand voor hen. Ook van de voorwerpen die langs gedragen worden, zien ze alleen de schaduwen. Onderstel eens dat de gevangenen met elkaar konden praten. Ze zouden menen dat ze, door namen te geven aan wat ze zien, de werkelijk bestaande dingen zelf noemen. Zij zouden nooit iets anders voor de werkelijkheid kunnen houden, dan de schaduwen van de nagemaakte voorwerpen.

Bedenk nu eens waarin voor hen de bevrijding uit de boeien en de genezing van de onwetendheid zou bestaan, indien het hun als volgt zou vergaan. Als één van hen nu eens werd bevrijd van zijn boeien, en ertoe gedwongen werd plots op te staan en op te kijken naar

⁴ Gebaseerd op: R. Barrow, *Plato and Education*, London, 1976; P. Brommer, 'Plato', in: I. van der Velde (red.), *Grote denkers over opvoeding*, Amsterdam, 1969, 2e dr., 1-31; Anne – Margriet van Dam, 'Plato (427 – 347). Pedagoog in werk en leven', in: B. Levering, *Grote pedagogen in kort bestek*, Amsterdam, 2008, 261 – 267; Ewald Mackay, 'Verlangen naar het licht. De pedagogiek van Plato als spiegel voor het heden', in: Piet Murre e.a. (red.), *Vitale idealen, voorbeeldige praktijken. Grote pedagogen over opvoeding en onderwijs*, Amsterdam, 2012, 19 – 31; H. Marrou, *Histoire de l'Éducation dans l'Antiquité*, 1948; J. Waterink, *Inleiding tot de theoretische pedagogiek, Deel II. De geschiedenis der pedagogiek. Eerste stuk*, Zutphen, 1933, 102 – 105.

het licht; als hij, bij alles wat hij doet, pijn zou voelen, en als de schittering van het licht het hem onmogelijk zou maken dingen te onderscheiden waarvan hij daareven de schaduwen zag, dan zou hij in verlegenheid geraken wanneer men hem zou zeggen dat hij nu veel dichterbij de werkelijkheid staat. Hij zou niet kunnen geloven dat wat hij tot nu toe zag, slechts schaduwen en schijndingen zijn. In een eerste en natuurlijke reactie zal hij de pijn van het licht willen mijden en zich naar de schaduwen wenden. En als iemand hem met geweld tegenhoudt, en hem door de ruwe en steile gang voortduwt naar buiten in het zonnelicht, zal hij nog meer lijden. Zeker in het begin zullen zijn ogen zo vol lichtstralen zijn, dat hij niet in staat is om ook maar iets te zien van wat wij nu de werkelijkheid noemen. Hij heeft immers de gewenning nodig. Na verloop van tijd zal hij de schaduwen en de dingen van elkaar kunnen onderscheiden. Hij zal de hemellichamen kunnen waarnemen en zelfs de zon kunnen aanschouwen zoals ze is. Dan zal hij daarover beginnen te redeneren en tot het besluit komen dat het de zon is die aan de jaargetijden en de jaren hun uitzicht geeft. Hij zal ontdekken dat de zon alles in de zichtbare wereld regeert, dat ze in zekere zin de oorzaak is van alles wat hij en zijn medegevangenen gewoon waren te zien. Door al deze ervaringen zal hij zichzelf nu gelukkig achten en de anderen beklagen.

Onderstel nu eens dat er in de grot de gewoonte bestaat onderling bepaalde eerbewijzen en lofwoorden en zelfs prijzen uit te loven voor wie van hen het scherpst de langstreckende schaduwen kan waarnemen, evenals de volgorde waarin de schaduwen voorbijtrekken, kan voorspellen, dan zal de gewezen grotbewoner door deze lofbetuigingen en prijzen niet meer bekoord worden. Hij zal liever alles lijden dan zich door de 'meningen' van de grotbewoners te laten leiden.

Veronderstel tenslotte dat de bevrijde uit eigen wil weer in de grot zou afdalen om zijn ervaringen mee te delen aan de onwetenden, en met hen die altijd gevangen zijn gebleven, een wedstrijd aangaat. Hij zou een mal figuur slaan. Het zou een heel poosje kunnen duren vooraleer zijn ogen zich aan de duisternis hebben aangepast. Men zou zeggen dat zijn tocht naar boven hem de ogen heeft gekost en dat het dus de moeite niet loonde om zelfs maar een poging te doen naar boven te gaan. En, wanneer nu iemand, bijvoorbeeld hij die teruggekeerd is, hen probeerde te bevrijden en naar boven te brengen, zouden ze hem dan niet van kant maken, als ze hem in handen konden krijgen en doden?⁵

Vragen bij de brontekst:

- a. Teken wat Plato hier beschrijft, zodat je het letterlijk voor je ziet!
- b. Wat is een allegorie? Kent de Bijbel ook de stijlform van de allegorie? Zo ja, geef een voorbeeld!
- c. Wat betekent de tekst op het eerste gehoor volgens jou?
- d. Kun je in de tekst de drie filosofische en pedagogische niveaus waar we in het voorgaande over spraken herkennen? Teken de drie lagen in je tekening!
- e. Hoe zou jij het onderwijsideaal van Plato typeren in je eigen woorden?
- f. Sluit Plato met zijn onderwijsideaal aan bij het christelijke denken over onderwijs en de werkelijkheid of ligt hier ook een verschil?

4. Verdiepende tekst

⁵ Deze tekst is overgenomen uit S. De Bleeckere, M. Meynen, *Leren filosoferen*, 42 – 45.

Kader

Na de eerste kennismaking gaan we nu verder met een verdiepende tekst. We doen dat door een fragment uit de beroemde dialoog *Het symposion* van Plato te lezen. Voor Plato als filosoof én als pedagoog was de dialoogvorm de uitgelezen vorm van onderwijs. In de Akademie werd deze onderwijsvorm ook veelvuldig gepraktiseerd. Plato gebruikte in zij geschriften ook veelvuldig deze dialoogvorm. Voor hem heeft dit een diepe filosofische en pedagogische reden: het gesprek ofwel de gedachtewisseling brengt ons veel meer dan de monoloog tot leren. De dialoog is ook de natuurlijke vorm waarin de relatie tussen leermeester en leerling zich uit.

In de dialoog *Het symposion* spreken verschillende personen, die aanliggen tijdens een gastmaaltijd, over een van te voren gekozen onderwerp. Het onderwerp van dit gastmaal is de vraag wat de *Eroos* ofwel de *Liefde* is. *Eroos* is een zoon van *Penia* en *Poros*, ofwel *Overvloed* en *Armoede*. Wanneer *Socrates* aan het woord komt, gaat hij zeggen wat vvolgens hem de *Eroos* is. Hieronder volgt een kort fragment uit het gesprek.

Brontekst

'Wie zijn toch, Diotima, vroeg ik, die zoekers naar wijsheid als het geen wijzen zijn noch de onwetenden?

- Dat ligt toch voor de hand, antwoordde zij, een kind kan het je vertellen. Natuurlijk zijn het degenen, die het midden houden tussen wijzen en onwetenden. En Eroos hoort daarbij. Wijsheid is immers gericht op het meest voortreffelijke in alle dingen en zo is ook Eroos, die immers het liefdesverlangen is, gericht op het schone en het zuivere. Daarom moet Eroos wel tot de zoekers naar wijsheid horen. Omdat hij dus deze filosofische inslag heeft, houdt hij het midden tussen wijs en onwetend. Ook hiervan ligt de oorzaak in zijn geboorte. Want enerzijds is hij verwekt door een wijze en intelligente vader, maar anderzijds was zijn moeder onwijs en dom. Dat is nu de aard van deze goddelijke kracht, mijn beste Sokrates. Toch is je mening omtrent de liefde niet helemaal zo verwonderlijk. Want als ik je woorden goed begrepen heb, zie je het zo dat Eroos juist datgene is wat wordt bemind, het object van het liefdesverlangen dus en niet de minnaar. Daarom ben je er ook vanuit gegaan, dacht ik, dat Eroos in alle opzichten mooi en schoon is. Het is natuurlijk juist om te zeggen, dat het beminnenswaardige wezenlijk schoon is, zacht en zuiver, volmaakt en vol geluk. Maar wie bemint heeft een andere natuur, zoals ik net al aangaf.

- Daarop sprak ik: Inderdaad, lieve gastvrouw, ge hebt goed gesproken, maar als dit Eroos is, wat hebben de mensen dan aan hem?

- Dat moet onze volgende vraag zijn, beste Sokrates, sprak zij. Ik zal het je uitleggen. Aan de ene kant is Eroos zoals ik heb beschreven, maar aan de andere kant is, zoals je al zei, zijn verlangen gericht op het schone en zuivere. Stel nu, dat iemand ons zou vragen: beste Sokrates en Diotima, wat bedoelt ge daar precies mee, dat Eroos gericht is op het schone en zuivere? Of, nog duidelijker: waarom heeft een minnaar het schone en zuivere lief?

- Ik antwoordde: omdat hij er deel aan wil hebben.

- Maar dat antwoord roept weer een andere vraag op, zei ze. Wat zal er gebeuren met degene die inderdaad deel krijgt aan die schoonheid?

- Ik bekende dat ik die vraag niet voor de vuist weg kon beantwoorden.

- Maar, sprak zij, stel iemand spreekt liever over het goede dan over het schone, wel Sokrates, wat is dan het doel van degene die het goede liefheeft?

- Ik antwoordde: het te bezitten.

- En wat zal er gebeuren met degene die het verwerft?
- Hij zal natuurlijk gelukkig worden, zei ik.
- Inderdaad, zei ze, want door het verwerven van het goede worden mensen gelukkig. En dus is het niet meer nodig om verder te vragen waarom iemand gelukkig wil zijn'.⁶

Vragen bij de brontekst

- a. Welke rol geef je zelf in je onderwijs aan de dialoogvorm?
- b. Is het herkenbaar wat Plato zegt, namelijk dat de dialoog een betere vorm van leren is dan de monoloog?
- c. Geef in je eigen woorden in dialoogvorm kort weer wat Socrates en Diotima zeggen tegen elkaar.
- d. Wat is de kern van Socrates' antwoord op de vraag wat *Eros* is?
- e. Probeer om vanuit je eigen geloofsovertuiging een bijdrage aan de gedachtenwisseling te geven door bijvoorbeeld een vraag of een opmerking te maken over de *Eros*.

5. Verbredende tekst

Kader

Tenslotte gaan we een verbredende tekst van Plato lezen. Plato heeft immers op een breder terrein dan de pedagogiek geschreven. Voor een indruk van zijn brede belangstelling volgt hier een korte tekst uit de dialoog *Timaeus*. In deze dialoog gaat het op zeker moment over de menselijke ziel in relatie tot zijn lichaam. Plato spreekt eerst over de schepping die volgens hem vanuit de spanning tussen 'het eendere' (de eenheid, de vaste identiteit, het onveranderlijke of eeuwige) en het 'andere' (de beweging, de verandering, het tijdelijke of stoffelijke) is tot stand gebracht door een scheppende godheid, de *demiurg*. Wanneer deze godheid de mens scheidt dan bevat de mens zelf ook deze spanning tussen 'het eendere' en 'het andere'. We lezen de bron in een dichtelijke vertaling van de hand van de Nederlandse dichter Jan Prins:

Brontekst

*'Want eer de ziel des menschen uit Gods hand
gekomen, aan het Aardsche wordt gebonden,
heeft Hij omhoog haar naar een ster gezonden,
en haar aldaar voor de eerste maal geplant.
Daar houdt zij dan aanvankelijk verblijf,
en wordt zij van het Eendere doortrokken,
opdat het Andere haar niet verlokke,
wanneer zij één is met een sterfelijk lijf.
En daarop eerst geeft God haar aan de Goden,*

⁶ Geciteerd uit Plato, 'Het symposion', in: *Platoon Verzameld Werk I*, Uitgave en vertaling School voor Filosofie, 2010, fragment 204A.

*die met de lichaamsvorming zijn belast,
dat Zij haar met het sterfelijke verweven.
Maar in dat Andere houdt zij zich vast
aan 't hemelsch Eendere en deszelfs geboden.
En daardoor blijft vanzelf 't hoofd opgeheven'.⁷*

Vragen bij de brontekst

- a. Welke spanning is er volgens Plato tussen ziel en lichaam?
- b. Hoe denk je dat hij respectievelijk de ziel en het lichaam waardeert?
- c. Hoe waardeert het Nieuwe Testament ziel en lichaam? Verschilt dit van Plato of heeft het overeenkomst?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst en doorwerking van Plato's denken

Persoonlijke erfenis

Plato's erfenis is immens groot. Plato was zelf leerling van Socrates die geen teksten naliet. Plato schreef de woorden van Socrates op en weefde er tegelijkertijd zijn eigen ideeën in. Aldus ontstond een vrijwel onontwarbare kluwen van denken. De kern daarvan is echter dat het bij onderwijs altijd om persoonlijk leermeesterschap gaat. De leraar belichaamt zelf de pedagogiek: hij is een inwijder in zijn eigen tijd. Plato stichtte een Akademie waarin ook na zijn dood Plato's filosofie en pedagogiek eeuwenlang voortleefden in neo-platoonse scholen, waarbinnen Plotinus (205 – 270 na Chr.) één van de meest invloedrijke en oorspronkelijke denkers was.

Vroege Kerk

Binnen het vroege christendom (de tijd vanaf Christus tot aan het jaar 500 na Chr.) is Plato positief ontvangen als een filosoof die een zoeker van het hogere en van God was, hij werd in de volksmond wel 'een christen zonder Christus' genoemd.

Men voelde een sterke verwantschap met Plato's zoeken naar het hogere en in Socrates' verlangen naar het goddelijk onervulbare dat de Eros belichaamde. Plato en Socrates werden verstaan en gewaardeerd als pre-christelijke vormen van de *Logos* of het Woord Gods. In Christus werd het Woord of de *Logos* zichtbaar in de tijd. Met name de filosoof Justinus de Martelaar (2^e eeuw na Chr.) zocht deze *Logos* en vond haar toen hij de Proloog van het Johannesevangelie las: 'In den beginne was het Woord ('Logos') en het Woord ('Logos') was God en het Woord ('Logos') was bij God' (Joh. 1:1). Christus is de *Ware Wijsheid* ofwel de *Ware Logos*. Ook Augustinus (354 – 430) waardeerde Plato zeer hoog. In Augustinus' theologie en pedagogiek zijn sporen van Plato's streven naar het hogere en opvoeding tot verlossing zichtbaar. Augustinus' adagium 'Gij hebt ons tot U geschapen,

⁷ Deze tekst is overgenomen uit: C.J. de Vogel, *Plato. De filosoof van het transcendente*, Bussum, 1983 (1974), 146.

en onrustig is ons hart totdat het rust vindt in U, o Heere' vormt ten diepste een christelijke bodem onder Plato's pedagogiek en filosofie.

Tegelijk was er ook kritiek op Plato. Men voelde dat Plato's notie van de hoogste Ene meer een intellectuele notie van een hoogste goddelijk wezen was dan de persoonlijke God van Israël en de Kerk. Justinus de Martelaar heeft dit zelf ook zo ervaren: God is geen abstractie maar de geopenbaarde God in Christus die via Gods Geest in ons wonen wil als een persoonlijke God. Daarnaast is er op een meer filosofisch niveau kritiek op Plato's denken geweest. De vroegchristelijke theologie zette in op de goddelijke wil en liefde als grondmotief van de schepping. De werkelijkheid is een door God gewilde werkelijkheid, zij is niet noodzakelijk of gedetermineerd maar open of contingent. De christelijke mensleer is daarnaast ook kritisch naar het platoonse dualisme van materie en geest, lichaam en ziel. Ook al heeft de Kerk in haar accent op de geestelijke wereld zeker de invloed van Plato ondergaan, zag zij ten diepste het lichamelijke en aardse als een positief te waarderen, door God geschapen werkelijkheid. Het woord 'vlees' betekent in het Nieuwe Testament niet 'lichaam' maar het menselijk bestaan dat naar lichaam en geest buiten God is.

Middeleeuwen

In dit spoor is ook in de Middeleeuwen (500 – 1500 na Chr.) Plato hoog gewaardeerd. Binnen de middeleeuwse filosofie speelde Plato een belangrijke rol als filosoof en als opvoeder. Zijn geschriften vormden een belangrijke bronnenverzameling voor de middeleeuwse student.

In *De goddelijke komedie* van Dante kreeg Plato een plaats ergens in het *Purgatorium* ofwel de *Louteringsberg* en zeker niet in de hel. Wel is het onjuist om te zeggen dat deze middeleeuwse filosofie een 'voetnoot bij Plato' vormde zoals velen hebben beweerd; de middeleeuwse filosofie heeft in het spoor van de vroegchristelijke theologie en filosofie een unieke christelijke denkwijze gevormd in gesprek met antieke denkers als Plato en Aristoteles. Dit denken staat, evenals het denken van de vroege Kerk, niet alleen sympathiek maar ook kritisch tegenover Plato. Met name denkers als Anselmus van Canterbury (1033 – 1109) en Johannes Duns Scotus (1266 – 1308) en Bonaventura (1217 – 1274) ontwikkelden een uitgewerkte christelijke filosofie waarin de wil van God en de open ofwel contingente aard van de werkelijkheid centraal staan tegenover de Griekse, deterministische kijk op de werkelijkheid.

In de middeleeuwse christelijke pedagogiek is er een mede door Plato beïnvloedde gerichtheid op het transcendent te bespeuren. Weliswaar wordt het lichaam ook in de Middeleeuwen hoger gewaardeerd dan bij Plato maar het centrum van de mens is ook binnen het christelijke denken de gerichtheid op het eeuwige en de ziel belichaamt deze gerichtheid ook al is het lichaam erin opgenomen.

Nieuwe en nieuwste tijd

Binnen het humanisme van de nieuwe tijd was er bij denkers als Pico della Mirandola en Marsilio Ficino grote aandacht en sympathie voor Plato. Binnen de zestiende-eeuwse Reformatie speelde Plato een minder prominente rol dan in de Middeleeuwen en Vroege Kerk. Er vormde zich hier een sterke reactie tegen de al te grote aandacht op de buiten-Bijbelse bronnen. Tegelijkertijd bleef er een grote kritisch-positieve aandacht bestaan voor de bronnen uit de vroege Kerk en de klassieke

oudheid. Calvijn, Melanchton en andere reformatoren citeerden regelmatig uit Plato's geschriften. Binnen de opbloeiende gereformeerde scholastiek was er vanuit een nieuw licht ook aandacht voor filosofen als Plato en Aristoteles.

In de zeventiende eeuw was er bij allerlei min of meer zelfstandige denkers grote aandacht voor Plato. Iemand als de Boheemse denker en pedagoog Comenius nam allerlei platoonse elementen op in zijn pansofie of allesomvattende leer (zijn boeken *Via lucis* of *Weg van het licht* en *Labyrinthus Mundi* of *Labyrint der wereld* hebben platoonse trekken.

Ook in de latere eeuwen is Plato's invloed als pedagoog aanwijsbaar. John Henry Newman stond met zijn *The Idea of a University* evenzeer in deze grote platoons-christelijke traditie. Binnen de twintigste-eeuwse normatieve pedagogiek (J. Waterink en anderen) heeft Plato's pedagogisch-morele dimensie een grote rol gespeeld: Pedagogiek is altijd normatief en de pedagoog wijdt de leerling in in het goede. Ook de ethische theoloog en pedagoog Isaac van Dijk stond met zijn *Vota Academica* in deze platoons-christelijke traditie (zie het venster in deze canon over Van Dijk). De late ethische theoloog W. Aalders heeft in onze eigen tijd een herwaardering van Plato als filosoof en pedagoog van het transcendent bepleit in zijn boek *Plato en het christendom*. Volgens Aalders hebben twee niet-transcendente vormen van pedagogiek het gewonnen of dreigen dezen het te gaan winnen van dit transcendent of supranaturalistische denken: dat zijn het platte realisme of naturalisme en het ideologische denken zoals het Marxisme of Nazisme.⁸ Aalders stelde Plato juist ten voorbeeld voor de christelijke pedagogische traditie tegen plat realistisch én ideologisch denken:

'Door de eeuwen heen blijft de zeggingskracht van Plato behouden als profeet van het transcendent! In een tijd, waarin zelfs de Kerk dreigt te worden tot een metafysische stobbe, staat hij misschien dichter bij ons dan de grote kerkleraars, omdat hij dieper en sterker dan zij het riskante en bedreigde van het geloof en de hoop heeft beseft'⁹.

Binnen christelijk-wijsgerige kring is A.P. Bos, zo in zijn *Geboeid door Plato. Het christelijk geloof gekneveld door het glinsterend pantser van de Griekse filosofie* (Kampen, 1996), kritisch met betrekking tot Plato en het Griekse rationalisme¹⁰. Plato's opvattingen over ons kennen van de werkelijkheid en over de werkelijkheid zelf werden door A. Vos in zijn dissertatie *Kennis en noodzakelijkheid* (1981) bekritiseerd¹¹.

De sterke gerichtheid op het innerlijke, transcendent is echter een zeer waardevol element in het platoonse denken, zeker in de huidige tijd van het platte realisme. Pedagogisch gezien is Plato juist in dit licht, en in zijn notie van de inwijding in de kennis, goed bruikbaar. In de pedagogiek van Martin Wagenschein (de 'Lehrkunst' ofwel 'Onderwijskunst') komt dit tot uiting. Het betreft hierbij niet alleen de kernnoties van inwijding en verwondering maar ook de dialogische vorm van het (neo)socratische gesprek die essentieel is binnen deze school.

Ook bij vele individuele leraren is er een platoonse invloed op het onderwijs te bespeuren. Vele leraren zijn zelf wellicht nooit bekend geworden en hebben ook nooit hun ideeën aan het papier toevertrouwd, maar wel in hun onderwijs gezocht naar hogere kennis. Soms duikt hier een spoor

⁸ Merkwaardig genoeg heeft Karl Popper in *The Open Society and Its Enemies* nu juist Plato verweten zelf een ideologische denker te zijn. Popper richtte zich hierbij vooral op Plato's staatsleer en veronachtzaamde daarmee te zeer het grote pedagogische belang van Plato's transcendent morele denken.

⁹ W. Aalders, *Plato en het christendom. Over het Griekse, het christelijke en het ideologische denken*, Den Haag, 1984, 161.

¹⁰ A.P. Bos, *Geboeid door Plato. Het christelijk geloof gekneveld door het glinsterend pantser van de Griekse filosofie*, Kampen, 1996.

¹¹ A. Vos, *Kennis en noodzakelijkheid*, Kampen, 1981.

van op in de bronnen: De dichteres en lerares Ida G.M Gerhardt gaf in deze socratisch-platoonse geest les. In haar dichtbundel *De zomen van het licht* geeft ze dit woorden in haar 'Ter oriëntatie' achterin deze bundel :

'Ik zou wel willen dat ieder die Nederlands kent, en helder en zuiver denken niet is ontwend, het zichzelf niet ontzegde die enkele bladzijden te lezen die men kan vinden in Poëtica van de dichter Bloem. Zij dragen de titel 'Het Verlangen' en zijn in hun doorleefdheid en voornaamheid onovertroffen. En mocht hij, denk ik dan, het zichzelf daarná niet ontzeggen de Eroos-rede van Socrates in het Symposion te lezen (...) Beide stukken getuigen, op authentieke en onaantastbare wijze, van het eeuwigheidsverlangen dat in de mens is gelegd, de goddelijke onvervuldheid (het woord is van Bloem) die hem vermag uit te heffen boven het toevallige, en boven de slagen van het lot. Socrates geeft in zijn rede deze goddelijke onvervuldheid de naam Eroos (...). Altijd opnieuw is het mij, in de jaren dat ik docent was, opgevallen met welk een feilloze intuïtie jonge mensen, soms bijna nog kinderen, het gehalte van een passage als de boven geciteerde weten te schatten'¹².

Al met al laat zich een wijsgerig-pedagogische traditie ontwaren van Plato tot Ida Gerhardt die zich laat omschrijven als de traditie van het transcendente, of, in de woorden van de christelijke apologet C.S. Lewis, 'de grote metafysische traditie'. Deze traditie staat haaks op het zogeheten realistische.

Naar een nieuwe waardering

Plato verdient het om, juist binnen het huidige realistische en pragmatische onderwijsklimaat van de overheid (met haar kenniseconomie en opbrengstleren) en van vele universitaire curricula bij pedagogiek en onderwijskunde (waarin zeer weinig ruimte is voor de wijsgerige en historische pedagogiek of voor normatieve pedagogiek), opnieuw te worden gewaardeerd . Hij kan ons helpen bij het vormen en uitwerken van een werkelijk transcendente christelijke pedagogiek. Tegelijkertijd moeten we hierbij kritisch kijken naar Plato's dualisme en rationalisme. De christelijke filosofie heeft hiervoor een goed alternatief geleverd in het denken van de Kerk waarin het geloof het vertrekpunt van alle kennen en opvoeden is.¹³

7.Suggesties voor verdere kennismaking

¹² Ida Gerhardt, *De zomen van het licht*, Amsterdam, 1983, 83 – 84.

¹³ Gebaseerd op: W. Aalders, *Plato en het christendom. Over het Griekse, het christelijke en het ideologische denken*, Den Haag, 1984; R.Barrow, *Plato and Education*, London, 1976; G.J.M. Bartelink, *Twee apologeten uit het vroege christendom. Justinus en Athenagoras*, Kampen, 1986; A..P. Bos, *Geboeid door Plato. Het christelijk geloof gekneld door het glinsterend pantser van de Griekse filosofie*, Kampen, 1996; P. Brommer, 'Plato', in: I. van der Velde (red.), *Grote denkers over opvoeding*, Amsterdam, 1969, 2e dr., 1-31; Anne – Margriet van Dam, 'Plato (427 – 347). Pedagoog in werk en leven', in: B. Levering, *Grote pedagogen in kort bestek*, Amsterdam, 2008, 261 – 267; H. Marrou, *Histoire de l'Education dans l'Antiquité*, 1948.C.J. de Vogel, *Plato*, Bussum, 1983 (1974); J. Waterink, *Inleiding tot de theoretische paedagogiek, Deel II. De geschiedenis der paedagogiek. Eerste stuk*, Zutphen, 1933, 102 – 105.

Wie nader wil kennismaken met Plato en de context van zijn tijd leze de volgende teksten:

Bronnen:

- *Platoon Verzameld Werk*, Uitgave en vertaling School voor Filosofie, 2010.

Secundaire literatuur:

- W. Aalders, *Plato en het christendom. Over het Griekse, het christelijke en het ideologische denken*, Den Haag, 1984.
- R. Barrow, *Plato and Education*, London, 1976.
- A.P. Bos, *Geboeid door Plato. Het christelijk geloof gekneld door het glinsterend pantser van de Griekse filosofie*, Kampen, 1996.
- G.J.M. Bartelink, *Twee apologeten uit het vroege christendom. Justinus en Athenagoras*, Kampen, 1986.
- P. Brommer, 'Plato', in: I. van der Velde (red.), *Grote denkers over opvoeding*, Amsterdam, 1969, 2^e dr., 1-31.
- S. de Bleekere, M. Meynen, *Leren filosoferen. Een vrije toegang tot het Huis van de filosofie*, Kapellen, 1994.
- Anne – Margriet van Dam, 'Plato (427 – 347). Pedagoog in werk en leven', in: B. Levering, *Grote pedagogen in kort bestek*, Amsterdam, 2008, 261 – 267.
- Ewald Mackay, 'Verlangen naar het licht. De pedagogiek van Plato als spiegel voor het heden', in: Piet Murre e.a. (red.), *Vitale idealen, voorbeeldige praktijken. Grote pedagogen over opvoeding en onderwijs*, Amsterdam, 2012, 19 – 31.
- H. Marrou, *Histoire de l'Education dans l'Antiquité*, 1948.
- C.J. de Vogel, *Plato*, Bussum, 1983 (1974).
- A. Vos, *Kennis en noodzakelijkheid*, Kampen, 1981.
- J. Waterink, *Inleiding tot de theoretische paedagogiek, Deel II. De geschiedenis der paedagogiek. Eerste stuk*, Zutphen, 1933, 102 – 105.

Auteur: Dr. Ewald Mackay